

TRABZON YÖRESİ YORGANCILIK MESLEĞİNDE SÖZLÜ KÜLTÜRÜN VE TÜRK MOTİFLERİNİN İZLERİ

Özet

İhtiyacın estetiğe dönüşmesi sonucu oluşan el sanatları, Türk kültür tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Her bir el sanatı, Türk kültür kodu taşımakla birlikte geleneğin içinde sözlü kültürde yaşaması açısından halkbilimin de çalışma sahasına girmiştir. Bir el sanatı olan yorgancılık, Anadolu'nun birçok şehrinde icra edilmektedir ve Trabzon da bu şehirlerden biridir. Trabzon, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve böylece kültürel yönden zenginleşmiştir. Bu çalışmada Trabzon yöresinde icra edilen yorgancılık el sanatı üzerinde durulmuş, sanatın gelenekteki ve sözlü kültürdeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yorgancılık el sanatı ve mesleği, Trabzon'da uzun yıllar canlılığını korumuş; fakat günümüzde yok olmaya yüz tutmuş mesleklerden biri haline gelmiştir. Yünden yapılan yorganların kullanımının giderek azalması ve yerini fabrikasyon ürünlere bırakması, bu mesleğe olan rağbeti de azaltmıştır. Nitekim yorgancılığın yetiştirecek çırak bulamamaları bu durumu gözler önüne sermektedir. Yorgancılık mesleği, yapımında kullanılan malzemelerden desenlerine, motiflerine kadar Türk kültürünün özelliklerini taşımakla birlikte mani, atasözü, fıkra, bilmece gibi sözlü kültür ürünlerinde varlığını koruması yönüyle dikkate değerdir.

Anahtar Sözcükler: El sanatı, Trabzon, Yorgancılık, Gelenek, Sözlü kültür.

TRACES OF ORAL CULTURE AND TURKISH MOTIFS IN THE QUILTING TRADITION OF TRABZON

Abstract

The handicrafts, which have arisen as a result of need's changing into aesthetic, have an important place in Turkish cultural history. Each handicraft has also entered into the working area of folklore in terms of living in oral culture with carrying Turkish culture code in the future. Quilting as a handicraft is performed in many cities of Anatolia and Trabzon is one of these cities. Trabzon has hosted many civilizations throughout history, thus it has enriched from the cultural side. In this study the quilting craft in Trabzon region has been focused on, and it is tried to determine the place of art in tradition and oral culture. Quilting craft and profession has maintained its vitality in Trabzon for many years; but today it has become one of the professions which have turned to disappear. The decrease in the usage of wool made quilts and leaving its place to the fabricated products, have reduced the demand for this profession. This situation has been highlighted from the fact that the quilt maker is unable to find apprentices to train. Quilting carries the extensions of Turkish culture when looked at from the materials used in the construction to its patterns, and it is remarkable in terms of the protection of the existence in manis, proverbs, anecdotes and riddles.

Keywords: Craft, Trabzon, Quilting Tradition, Oral Culture.

GİRİŞ

İnsanlar; giyinme, barınma, korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yaşadığı coğrafyada var olan doğa şartlarına göre el sanatlarını oluşturmuş, bu el sanatları gelişerek ve uygulandıkları toplumların kültürünün bir parçası hâline gelerek süreç içerisinde gelenekselleşmiş ve günümüze kadar uygulanagelmıştır (Okan, 2012: 127). Geleneksel el sanatı çerçevesinde oluşan meslekler, geçmişten beri halk estetiğini ürünlere yansıtarak geleneksel yollarla çırak yetiştirir. Bu geleneksel mesleklerde endüstriyel üretim koşullarından ziyade basit el aletleri ve kol gücü ön plana çıkmaktadır. İnsanların ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan bu mesleklerin devam süreçleri halk kültürünün yarattığı bilgilerle inşa edilir. Bu bilgilerden yola çıkılarak yapılan bir ürün de dolayısıyla halkın ortak beğeni anlayışını ve halk kültürü öğelerini yansıtacaktır (Yolcu, 2014: 1721). Fakat teknolojinin ilerlemesiyle fabrikasyon üretime geçilmesi, insan gücüne olan ihtiyacı azaltmış ve seri üretimin önünü açmıştır. Dolayısıyla bu durum da el emeğine verilen önemin azalmasına ve el sanatlarının kaybolmasına sebep olmuştur. Bu el sanatlarından biri de yorgan sanatıdır. Zira yorgancılık sanatı ve mesleği özel sipariş üzerine yapılan, çırak yetiştiremeyen sanatlar arasına girmiştir.

Yorgan, hem günlük hem tören eşyası olarak kullanılırken, ustasının elinde süslenip onun ruh dünyasını anlatırken bütün el sanatları gibi hem bir meslek ürünü, hem de halkın estetiğini yansıtan bir malzeme olarak görülür. “Yorgan” kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde “yatakta örtünmeye yarayan, içi pamuk, yün vb. şeylerle doldurularak dikilmiş geniş örtü” (Türkçe Sözlük, 2005: 2193) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kelime, 9. yüzyıl Türklerinde “yogurkan”, “yogurgan” şeklinde görülmüş; bu söyleyiş biçimi batıya gidildikçe yumuşamış, Harzemşahlar, Kumanlar döneminde “yovurgan” şeklinde kullanılmıştır (Ögel, 2000: 221). Yorgan, Osmanlı saraylarında gündelik yorganlar ve tören yorganları diye iki farklı amaç doğrultusunda yer alır. Hem saray çevresinde hem de halk kesiminde önemli bir yere sahip olan yorganları dikip kullanıma hazır hale getiren ve satan kişilere de “yorgancı” adı verilmektedir (Koyuncu, 2005: 31). Türklerde, özellikle Anadolu’da yerleşik düzene geçildikten sonra, yorgancılık sanatı gelişmeye başladı. Bu gelişim, Osmanlılardan beri belgelerle takip edilebilmektedir. Osmanlılarda yorgancılar, esnaf loncaları arasında yorgancı esnafı olarak bilinmektedir. Yorgancılar, Osmanlı döneminde ordu sefere çıkmadan önce kazanılan zaferleri kutlamak için ya da şehzadelerin sünnet düğünlerinde

düzenlenen şenliklerde padişahın önünde sanatlarını göstermeye çalışmışlardır (Duman, 2011: 499-500).

Osmanlılarda yorganların yüzü genellikle kadife, atlas, ipek ve ketenden yapılmış ve üstüne çeşitli motifler işlenmiştir. Saraylarda, zenginlerin konak ve evlerinde kullanılan yorganlar değerli taşlar, altın ve gümüş tellerle bezenmiştir. Halk ise tahta kalıplarla kumaşa basılan motiflerin bulunduğu basma ya da yazma yüzü yorganlar kullanmıştır (Komisyon, 2013: 287).

1. Trabzon Yöresinde Yorgancılık Mesleği

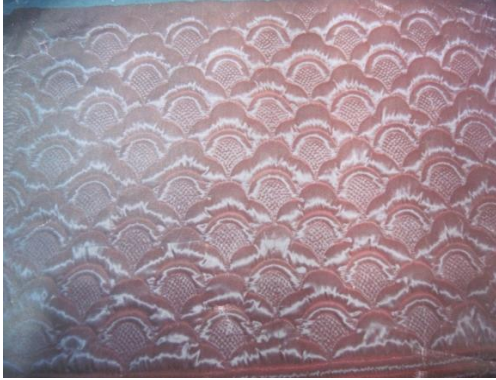
Trabzon, tarihsel süreçte birçok seyyah ve devlet adamını ağırlayan; Avrupa ve Asya medeniyetlerinin buluşma noktası, Arap ve Slav milletlerinin tanışma sahası; muazzam Roma ve Osmanlı imparatorluklarının doğusunda yer alan siyasi, askerî ve ticari değeri olan önemli bir merkezdir (Aygün, 2008: 75). Trabzon halkı, doğudan Anadolu’ya gelerek yerleşen, Anadolu’nun potasında birbiriyle kaynaşan Türk halklarından meydana gelmiştir (Goloğlu, 2000: 15). Trabzon, gerek denize kıyısı olması gerekse Kafkasya geçiş güzergâhı üzerinde bulunmasından dolayı çevresi ile birlikte tarihin bilinen çok çeşitli mücadelelerinin odak noktasını oluşturmuştur (Emir, 2011: 13). On yedi ilçesi olan Trabzon’un dokuz ilçesi, sahil şeridindedir. Bunlar batı-doğu istikametinde Beşikdüzü, Vakfikebir, Çarşıbaşı, Akçaabat, Yomra, Arsin, Araklı, Sürmene ve Of ilçeleri; iç kesimde olanlar ise Şalpazarı, Tonya, Düzköy, Maçka, Köprübaşı, Dernekpazarı, Hayrat ve Çaykara’dır (Üçüncü, 2011: 181-182).

Bir medeniyetin yayılıp genişlemesinde veya dağılıp yok olmasında doğal şartlar önemli rol oynar. Elverişli iklim şartları, verimli topraklar ve su kaynakları açısından son derece zengin bir coğrafi sahada bir medeniyetin kurulması kolay olacaktır. Buradan hareketle Trabzon’un ikliminin ılıman olması ve önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması, coğrafi değerini arttırmıştır.

Trabzon ile ilgili kaynaklar, yüzyıllar boyunca Trabzon’u ve limanını önemli bir ticaret merkezi olarak görmüşlerdir. Örneğin bu kaynaklarda IX. asırda Trabzon’dan Müslüman ülkelere Anadolu’nun çeşitli ürünleri, değerli kumaşlar ihraç edildiği, X. asırda Trabzon’un Arap ve Rumların mallarını değiş tokuş yaptığı önemli bir pazaryeri olarak görüldüğü, XI-XII. yüzyılda Trabzon’un hem ticari hem de ikmal üssü olarak önemini koruduğu, XIII. yüzyılda Trabzon’dan keten, yün ve Trabzon halkının dokuduğu kumaşlar, dağlardan elde edilen işlenmemiş madenler ihraç edildiği, XIII, XIV, XV. yüzyıllarda Trabzon ticaretinde Cenevizler ve Venediklilerin önemli rol oynadığı şeklinde bilgiler yer almaktadır. Fetihden sonra ticaret yeniden canlanmış ve bu

durum Osmanlı dönemi boyunca devam etmiştir (Bostan, 2002: 372-375). Trabzon limanı üzerinden yapılan ticareti, MÖ VII. yüzyılda Karadeniz havzasında görünen Yunan kolonileri ile XIII. ve XV. yüzyıllar arasında oldukça aktif durumda olan Ceneviz ve Venedikliler yürütmüştür. Cenevizliler zamanla Sinop, Samsun, Fatsa, Trabzon, Tuna ve Don nehri ağzında, Venedikliler de Kefe ve Trabzon'da ticaret kolonileri oluşturmuştur. İtalyan Cumhuriyetleri, Avrupa ülkeleri için önemli olan buğday, deri, kürk ve köleleri Kırım ve çevresinden sağlamakta, Anadolu limanları olan Sinop, Samsun ve Trabzon'dan çeşitli iplik ve dokumalar, deri ve sahtiyan ile şap, gümüş ve bakır satın alarak Batı'ya aktarmıştır. Tebriz'den ham ipek, ipekli elbiseler ve baharatlar; kervanlarla Trabzon limanına gelmiş, burada batılı tüccarların kullanımına sunulmuştur (Akgün, 2000: 1).

Trabzon, el sanatı ürünlerinin hem kalitesi hem de çokluğu ile değerlendirildiğinde çok zengin bir il konumundadır. Bütün el sanatları her bir ilçeye dağılmış gibidir. Yöre insanı sahip olduğu değerini farkında olarak sanatlarına sahip çıkmıştır. Sürmene'nin bıçakçılığı, Çarşıbaşı'nın keşan yapımını benimsemesi bahsedilen mevzuya güzel bir örnektir. Çalışmaya konu olan yorgancılık sanatı ise sahadan derlenen bilgiye göre ilin Maçka ilçesinde yapılmaktadır: “Trabzon'da yorgancı denilince akla Maçka gelirdi.” (KK, 2).

Fotoğraf 1: Gelin Tacı Motifli Yorgan Örneği

Yorgancılar, küçük yaşlarda girdikleri ustaların yanında önce malzemeleri tanıyarak sonra basit işler yaparak mesleklerini öğrenmektedirler. Bir yorgancı çırağının kalfa olabilmesi için uzun zaman sabırla çalışması gerekmektedir. Bu meslek, genellikle babadan oğula veya aileden bu işe ilgi duyan birine geçmektedir. Yorgancılık, gelişen teknoloji karşısında popülerliğini kaybetmek üzeredir. Hızlı üretilen ve ucuz elyaftan yapılma hazır yorganlar, 1990'lı yıllardan itibaren sağlıklı yün ve pamuktan

yapılan geleneksel el işi yorganların yerini almış ve makinelerle üretilen ev tekstil ürünleri hızla yayılmaya başlamıştır (Duvarcı, 2008: 514). Mesleklerini icra ederek geçimlerini sağlayan, aynı zamanda zevk ve sanat anlayışını yansıtan yorgancıların her geçen gün sayısı azalmaktadır. Gençler yorgancılık mesleğine ilgi duymadığından çırak bulunamamakta, yetişmiş eleman olan kalfalar bile kazancı az bulduğu için mesleği terk ederek başka işlere yönelmektedir. Ayrıca, pazarlama ve tanıtım konusunda da ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır.

Fotoğraf 2: Zincirli Lale Motifli Yorgan Örneği

Trabzon’da gelişen teknoloji ile seri olarak üretilen yatak, yorgan ve yastıklar yavaş yavaş geleneksel el işi yatak, yorgan ve yastıkların yerini alıyor. Bu nedenle son yıllarda yorgancılık sanatı gerilemeye başlamıştır. Eskiden her yerde “Diken İğne”, “Altın İğne” yazan tabelalı yorgancılar artık ara sokaklara kaymış ve sayıları azalmış durumdadır. Elişi olarak yapılan yatak, yorgan ve yastıkların daha pahalıya mal olması da bu azalmada büyük bir etken olmaktadır. Günümüzde azalmakla beraber gelinlerin çeyizlerine kadife, ipek ve saten kumaşlardan yapılmış yorganlar koyulması geleneği sürmektedir. Bu yorganların motifleri özenle seçilmekte ve işlenmektedir. Halk arasında “lohusa” ve “sünnet” yorganları, bazı geleneklere uygun olarak hâlen kullanılmaktadır. Yorganlar, genel olarak tek kişilik, çift kişilik yorganlar olarak yapılır. Beşik çocukları için “beşik yorganları”, daha büyük çocuklar için de “çocuk yorganları” yapılmaktadır (Duman, 2011: 501).

Kullanılan araç gerece gelince yorgancılık, basit malzemelerle yapılan bir iştir. Bu malzemelerin başlıcaları; hallaç makinesi (Pamukları küçük parçalara ayırıp, kabartmaya yarayan bir araçtır. Eskiden elde basit bir araçla yapılan bu iş artık makineyle yapılmaktadır.), dikiş makinesi (Kumaşları birleştirme için kullanılmaktadır.), iğne (Dikilecek yorganın cinsi, kumaşın kalitesine göre değişir. Bir

ve iki numaralı iğneler kaba işler için, üç numaralı iğne ise ince işler yapmak için kullanılır.), yüzük (Yorgancı yüzüğü metalden yapılmış, ucu kapalı bir silindirik şeklindedir. Yorganı dikerken parmağı korur.), iplik (Yorgancılarda her renk iplik bulunur. Çünkü kumaş ve iplik aynı renkte olmalıdır. Iplik cinsi olarak normal bobin ipliği, naylon iplik, ve pamuklu kalın yorgan ipliği kullanılmaktadır.), yorgancı sopası (Ayva veya kızılçık ağacından yapılmış, 1 metre uzunluğunda, oklava kalınlığında bir değnektir. Pamuğu veya yünü dövmeye ve yorganı sağa sola çevirmeye yarar.), kâğıt modeller (Yorganın üzerine çizilecek modellerdir. Ağır veya basit modeller olabilir.). Bunlardan başka makas, yüksük, metre, çuvaldız, tebeşir, sabun, kantar, gibi basit araçlar da kullanılmaktadır.

“Yorganlar, tek ve çift kişilik olmak üzere iki çeşittir. Battal bir yorganın ebadı 2,20 metreye 1,90 yapıyoruz. Ama isteyene 2 metreye 2,25 yaptığımız oluyor. Tek kişilik yorganı 1,60 metreye 2,20, çocuk yorganı da nevesime göre 1 metreye 1,30 olur. Çocuk yorganı genellikle pembeyle mavi oluyor. Onun dikişi ayrı oluyor. Çünkü ona bir model işleyemiyorsun, ona bir yaprak ancak sığar. Ona küçük modeller kullanıyoruz” (KK, 2). “Yorganın fiyatları ise kumaşın kalitesine ve üzerindeki desenin zorluk derecesine göre değişmektedir” (KK, 1). “Kız çeyizi için ayrı modeller kullanıyoruz. Yeni yetme genç kızlar, ağır yorgan istemiyorlar. Eskiden kıza bir tane ipek yorgan dikerdik. Bir sürü olurdu da, şimdi zorla bir yorgan alıyorlar. Daha önce hazır bulunurdu yorganlar ama şimdi sadece sipariş üstüne dikiyoruz. Şimdi herkes perde dikiyor ama isteyene, özel müşterilere dikiyoruz” (KK, 2).

Uzun bir dönem esnaf grupları içinde yer alan yorgancılığın, her ne kadar eskisi kadar şöhretli olmasa da, köklü bir kültürün izlerini taşıdığı şüphesizdir. Yorganın tarihsel gelişimine bakıldığında başlangıçta sadece keçeden yapıldığı daha sonraları dokusuna birçok rengi ve deseni kattığı, Türk kültüründeki ayrıntıların çeşitliliğinin adeta bir sembolü olduğu görülmektedir. Bu çeşitliliği yorgan motiflerinin isimlerinde de görmek mümkündür (Dişçi, 2014: 3-4). Yorgancılık sanatının en önemli ve zorlu işlerinden birisi, yorgan yüzlerine yapılan motiflerin seçilmesi, kumaş üzerine çizilmesi ve dikilmesidir. Ustalar yorganı dikerken ya bildiği motifleri ya da kendi hayal dünyasında oluşturduğu şekilleri uygular. Böylece ustanın hüneri, yeni bir desen oluşmasını sağlar. Desenler, uygulanan motifin benzerliğine veya kompozisyon bütünlüğüne göre isim alır (Çeliker ve Ölmez, 2012: 131). Bu motifler, eskiden her yorgancı ustanın özgün buluşunu yansıtan, kendi becerilerine göre bulup çıkardığı motiflerken son zamanlarda yorgan desinatörleri tarafından hazırlanan motif çizimleri kullanılmaktadır. Yorgan motiflerinin yorgancılık sanatının tarihsel gelişimini gösteren eski motiflerin yanında

yöresel motifler de vardır. Örneğin: “gül”, “güneş”, “karanfil”, “yıldızlı beş lale”, “batırmalı mekik”, “çerçeve”, “fırıldak”, tavus kuşu”, “bülbül”, “dallı yonca”, “papatya”, “dörtlü S parke”, “menekşe”, “batırmalı çift kare” ve değişik geometrik motifler (Duman, 2011: 501).

Fotoğraf 3: Yapraklı Yıldız Motifli Yorgan Örneği

Türk süsleme sanatı, doğuşundan günümüze kadar geniş bir coğrafyaya yayılmasına rağmen kendi kültür ve sanat özelliklerini korumuştur. Türklerin Anadolu’ya gelmeden önce Orta Asya’da sahip olduğu kültürün oluşturduğu süslemeler, Selçuklu dönemi süsleme sanatının tarihsel bir uzantısıdır. Zira Türkler, Anadolu’ya geldikleri zaman Orta Asya’da yüzyıllardır geçirdiği deneyler ve diğer çevrelerle ilişkilerinin sonucu ortaya çıkan sentezi de getirmişlerdir. Kültür varlıkları, ulusların dünya uygarlığına katkılarının belgeleridir. Ulusal kültür varlığımızın korunması ve sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılması, var olmamızın en önemli şartlarından birisidir (Akgün, 2008: 47).

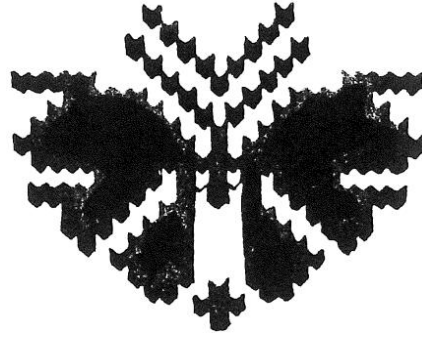
Türk süslemelerinin bu zenginliği ve olgunluğu, sembol ve motif çeşitlerinin bolluğundan ve estetik yapıya sahip olmalarından ileri gelmektedir (Akgün, 2008: 47). Gerçekte semboller, motifler bir kültürel yapının adeta DNA’larıdır ya da sosyal genetiğin mimarlarıdır. Sanat ise bir kültürel grubun dünyayı algılayış tarzıdır. Bu nedenle motifler, semboller, damgalar Türk tarihi açısından son derece önemli belgelerdir (Aksoy, 2008: 87). Motifler; toplumun duygu ve düşüncesini, hayat tarzını, zevklerini gözler önüne serer, gün ışığına çıkarır ve buna bağlı olarak gelişir ve zenginleşir. Motifleri ve taşıdıkları anlam yüklerini oluşturan kültürel unsurların taşıyıcısı, el sanatlarıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde el sanatı, üzerinde taşıdığı motifle beraber incelendiğinde içinden çıktığı toplumun kültür kodlarını verebilir. Bu hususta Trabzon yöresinde icra edilen yorgancılık mesleğinde kullanılan motiflerin

Türk kültür hafızasında benzerlerinin olması bunu kanıtlar niteliktedir. Aşağıda verilen örneklerde yöredeki yorgan üzerine yapılan motifle birlikte Türk sanatındaki benzeri yan yana verilmiştir.

Fotoğraf 4: Kelebek Motifli Yorgan

Fotoğraf 5: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 54, Kelebek, s. 11]

Kelebekler motifi, sarı tonlarında daha iyi görülür. Zambak çiçeğine konmaya çalışan kelebekler tasvir ediliyor. Hassas bir modeldir. Kelebekler 6 tane olarak düzenlenebilir.

Fotoğraf 6: Beşli Karanfil Motifli Yorgan Grafiği

Fotoğraf 7: Yorgan Motifinin

Fotoğraf 8: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

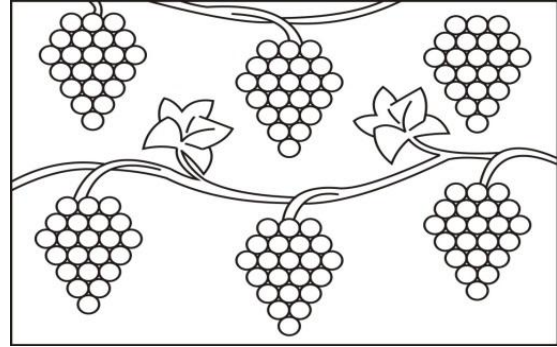
[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 734, Kata Örneği, s. 115, 288, Çiçek Motifleri s. 43]

Beşli Karanfil: İki renk applike olarak uygulanmıştır, sade tek renk olarak da yapılabilir. İki kırlentli örtü veya yorgan olarak kullanılır. 13 metre kumaş gider. Geleneksel kültürde karanfil çiçeği oyasının gelinler ve kızlar tarafından takılması bugün bile varlığını sürdürdüğü, ileri yaşlardaki kadınların yaşlandıklarını ifade etmek için “Karanfilli günlerimiz geride kaldı.” gibi bir deyimini kullandıkları görülmektedir.

Fotoğraf 9: Üzüm Motifli Yorgan

Fotoğraf 10: Yorgan Motifinin Grafiği

Fotoğraf 11: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[**Kaynak:** B.B.O.B.T.M.A: 2845, Üsküdar Yorgan Yüzü Kalıbı, s. 305]

Halk edebiyatının sözlü kültür ürünlerinde üzüm çeşitli özellikleriyle varlığını korumaktadır. Üzüm; destan, masal, halk hikâyesi, efsane, atasözleri, bilmece, mâni, ninni ve türkülere, vs. de konu olmuştur (Şenocak, 2007: 165). Üzüm halkın edebî kültüründe yer almakla kalmamış maddi kültürde de eserleri süsleyen motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Yorgancılık mesleğinde motif olarak kullanılan üzüm, her renkte görülmekle birlikte yeşil tonları tercih edilir. Fazla pamuk kaldırmaz. Tek taraflı kullanılır.

Fotoğraf 12: Bahar Dalı Motifli Yorgan

Fotoğraf 13: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[**Kaynak:** B.B.O.B.T.M.A: 1642, Yemeni Kalıpları, s. 194]

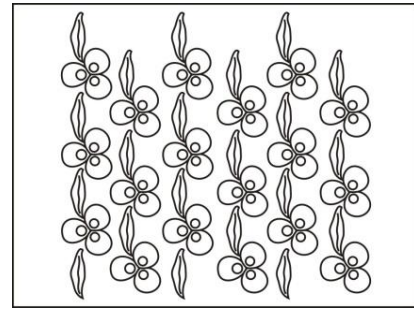
Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Bahar Dalı: Baharı müjdeleyen çiçeklerden esinlenilmiştir. Yorgan üzerinde baharın hoşluğunu anımsatır.

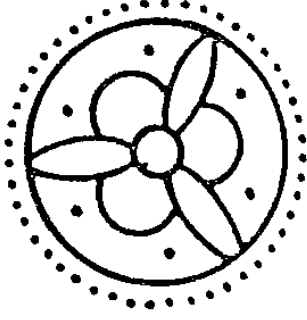
Fotoğraf 14: Bulut Motifli Yorgan

Fotoğraf 15: Yorgan Motifinin Grafiği

Fotoğraf 16: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 3185, Osmanlı Para Nakışları, s. 340]

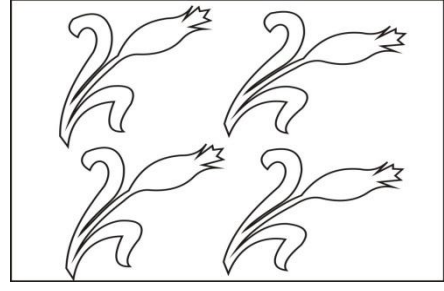
Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Bulut: Osmanlı kaftanlarında sıkça kullanılan bu motif, yorgana işlenerek yaşatılmak istenmiştir. İşi yoğun ve oldukça zevkli bir modeldir.

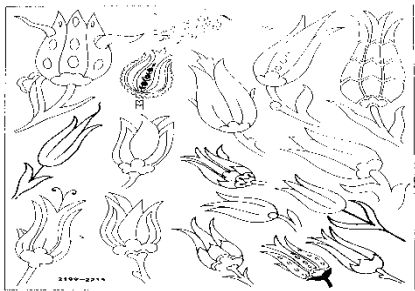
Fotoğraf 17: Siyah Lale Motifli Yorgan

Fotoğraf 18: Yorgan Motifinin Grafiği

Fotoğraf 19: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 2199-2215, Çinilerde Lale Motifleri, s. 248]

Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Siyah Lale: Osmanlı'nın bir dönemini yansıtan ve çağının medenî anlayışını günümüze taşıyan bir modeldir. Aplike olarak işlenmiştir, yaklaşık 13 m. kumaş kullanılır.

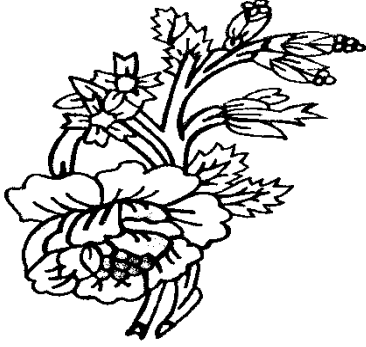
Fotoğraf 20: Kardelen Motifli Yorgan

Fotoğraf 21: Yorgan Motifinin Grafiği

Fotoğraf 22: Yorgan Motifinin Türk Sanatındaki Benzeri

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A. : 1490, Üsküdar Yemeni Kalıp Örnekleri, s. 173]

Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Kardelen: Baharın müjdecisi olan kardelen çiçeğinin zevkli bir uygulamasıdır.

Yorgan, zengin ya da fakir olsun bütün insanların kullandığı bir ev eşyasıdır. Ayrıca yorgan, çeyizlerin de en önemli parçasından birisidir. Çok zengin motiflerin bulunduğu yorganlar, kültürün aynası görevindedir. Trabzon’da da ülkemizin diğer yerlerinde olduğu gibi yorgancılık mesleğinin kaybolmasında birtakım sebepler bulunmaktadır. Doğal olarak elde edilen yün ve pamuktan yapılan yorganların yerini silikon ve elyaf adı verilen sanayi ürünlerinden yapılmış ve yörede “hazır yorgan, elyaf yorgan” adıyla bilinen yorganların alması bu nedenlerin başında gelmektedir. Geçmişte Trabzon’da her genç kızın çeyizinde bulunması gereken el emeği ve göz nuru ile hazırlanmış yorganlar, günümüzde birer fazlalık olarak görülmektedir. Taşınmasındaki ve temizlenmesindeki kolaylıklardan dolayı tercih edilen hazır yorganların sağlığa vermiş olduğu zararlar göz ardı edilmektedir. Böylelikle geleneksel yorgancılık kaybolmaya yüz tutmuştur. Üstelik birçok yorgancı, dükkânlarını perde ve çeyiz mağazasına çevirerek geçimlerini

sağlamaya çalışmıştır. Sadece yorgancılıkla uğraşan yorgancı yoktur. Yorganlar perdenin yanında, yan ürün olarak, talebe göre dikilmektedir. Çırak yetiştiremeyen, daha doğrusu bu işi yapmak isteyen birisini bulamayan yorgancılar, bu mesleği kendilerinden sonra devam ettirecek kimsenin bulunmayacağını düşünmektedirler.

Yorgancılıkla ilgili görüşlerini aldığımız ustalar, yorganın günlük hayattaki yerinden bahsederken yorgancı yarışmalarının olduğunu ve halkın buna rağbet ettiğini ifade etmiştir. “Eskiden yorgancı yarışmaları olmuştur. Yorgancılar kalfaları yarış ederler. Düşün ki; iki yorgancı yorgan dikecek, sevdikleri kız iğneye teli sokar ve sevdiğine verir. Eğer kız teli uzun tutarsa iş uzar, ip dolaşır. İğneye kısa ip takılmalıdır. Sevdiği kız ipi verince uğur olur” (KK 2).

2. Yorgancılık ile İlgili Sözlü Kültür Ürünleri

Doğu Karadeniz dolayısıyla Trabzon, tarihin en eski dönemlerinden beri çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Antik kaynaklarda Karadeniz sahillerinde yaşayan doksan kadar etnik gruptan bahsedilir. İskitler, Makronlar, Mossinoikler, Kolkhlar, Driller, Khalybler, Tibareniler, Helenler bunlardan en önemlileri olarak değerlendirilir. Bunun dışında Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Sabirler, Bulgar Türkleri, Uzlar, Peçenekler, Kumanlar ve diğer Türk boyları da kendilerine yurt olarak Trabzon’u seçmişlerdir. Gerek coğrafi gerek siyasi konumu sebebiyle Trabzon, büyük bir cevherin merkezi konumundadır. Bu nedenle Trabzon ve çevresi tarihine kaynaklık yapacak zengin bir sözlü kültür mirası, araştırılmaya değer bir hazinedir. Trabzon yöresine ait destanlar, masallar, efsaneler, memoratlar, menkıbeler, düğün ve askerlik hatıraları, aile tarihleri, bilmece, tekerlemeler, atasözleri, alkış ve kargışlar, argo ve deyimler, ağız sözlüğü, ağıtlar, mâniler, türküler, geçiş törenleri ve ritüeller, fotoğraflar, yer ve mevki adları (her türlü coğrafi isimlendirmeler), lakaplar, boy ve sülale isimleri, adlar, soyadları, şenlik ve kutlamalar, halk yaşamı, bölgemize özgü geleneksel sanatlar (bakırcılık, kuyumculuk, gümüş işlemeciliği, semercilik, ağaç işçiliği [halk teknolojisi], eşya, araç gereç ve aletler gibi birçok konu bu mirasın bir parçası olarak araştırılmayı beklemektedir (Üçüncü, 2007: 171-172). Bu hususta araştırmacılar, amatör veya profesyonel olarak gerek etnografya gerek sözlü kültür üzerinde saha çalışmaları yapmaya başlamıştır. Bu çalışmalar sonunda özellikle geleneksel el sanatlarına ilişkin çok sayıda mâni, atasözü, bilmece, ağıt, tekerleme, fıkra gibi anonim ürünler tespit edilmiştir. Bu ürünlerden mânilerin hemen hemen bütün mesleklerde olması ve sayısının çok olması dikkate değerdir. Çalışmanın konusu olan yorgancılık mesleği ile

İlgili sahadan mâni, atasözü, deyim, bilmece ve fıkra türünde sözlü kültür ürünleri derlenmiştir.

2.1. Mâni

Dikerken *yorgancuğum*
Kırıldı yiğnecüğüm
Asker ettiler beni
Ağlayu annecüğüm (Çelik 2005: 191).

Fındık fıstık olur mu?
Yorgan yastık olur mu?
Gündüzüm şöyle böyle
Gece dostluk olur mu? (Atay 1947: 14).

Fındık koydum harmana
Hor bakıyor yar bana
Baktım yar yanımda yok
Sarılmışım *yorgana* (Atay 1947: 14).

Goşdum girdim odiya
O da hemen gizlendi
Yorganinin altından
Gel yat diye seslendi (Çelik 2005: 352).

Kollarımı yastuk yap
Saçlarımı da *yorgan*
Başka kurban istema
Bu canım sana kurban (Çelik 2005: 440).

Neriye gidiyusun
Ben da gelecek miyim
Sen *yorgana* sarıldın
Ya ben ölecek miyim (Çelik 2005: 429).

Sallan kayıdam sallan
Üstünde carse *yorgan*
Yarım çıkar gelirse
Keserim çifte kurban (Çelik 2005: 197).

Sarıldı boğazıma
Kollarımın altına
Yorganı dört gat etti
Dizlerimin altına (Çelik 2005: 276).

2.2. Atasözü ve Deyim

- Bir pire için bir *yorgan* yakar (Ciravoğlu, 2009: 49).
- *Yorgan* gitti kavga bitti (Ciravoğlu, 2009: 64).
- *Yorganına* göre ayağını uzat (Ciravoğlu, 2009: 64).

2.3. Bilmece

• Bir sürü hindi, yük dibine sindi, ev sahibi misafirin üstüne bindi. (*Yorgan*) (Başgöz, 1993: 577).

2.4. Fıkra

• Temel bir gün Dursun’a misafirliğe gitmiş, akşam olmuş, yatma zamanı gelmiş, odasını göstermiş, buraya yat demiş. Temel yatmış, yorganı üstüne almış, ayakları *yorgandan* dışarı kalmış. Dursun’u çağırmış. Dursun gelmiş, elinde bir sopa var. Temel:

- Bu *yorgan* küçük.

Dursun hemen Temel’in ayaklarına bir tane vurmuş. Temel ayaklarını toplamış. Dursun Temel’e şimdi nasıl oldu diye sormuş, iyi cevabı gelmiş. Dursun, demek ki *yorganına* göre ayaklarını uzat demiş. (KK 1)

• Nasreddin Hoca bir gün bir *yorgancıya* gider, bir *yorgan* alır. Dükkân sahibine yaz deftere, gelecek ay veririm, der. Sonraki ay olur, hoca yorgancıya gider, usta bu ay çok sıkışmışım, iki kişi bir yorgan altında yatıyoruz, gelecek ay veririm, der gider. Sonraki ay yine hoca böyle söyler, adam tamam der gider. Üçüncüsünde adam bu numarayı yemez, hocaya döner, “Sen evlisin, onun için iki kişi bir *yorganın* altında yatıyorsunuz” deyince Hoca yorgancının parasını vermek zorunda kalır. (KK 1)

SONUÇ

Siyasi, tarihî, coğrafi, ekonomik, dinî vb. faktörler toplumların aynı kimlikle bir arada olmalarını sağlamıştır. Bahsi geçen faktörler dışında örf, âdet, gelenek, görenek, maddi kültür öğeleri, sözlü kültür ürünleri, hayatın geçiş dönemleri içindeki gelenekler; toplumların içinde var olan sosyal grupların kültürünü oluşturur. Bu nedenle kültür varlıkları, toplumların geçmişten geleceğe bağlantısı olan bir köprü durumundadır. Toplumların geleneksel zihniyetlerini yansıtan sanat ve el sanatı ürünlerinin, kültürün içinde önemli bir yeri vardır.

El sanatları, tabiat ve iklim şartlarına; zevk, gelenek ve göreneklere bağlı olarak tarih boyunca işlenerek günümüze gelmiş; ortaya çıktığı toplumun hayat tarzını, duygu ve düşüncelerini, kültürel birikimlerini yansıtmış ve böylece geleneksel bir boyut kazanmıştır. Türk toplulukları, gittikleri coğrafyada pek çok el sanatı icra etmişlerdir.

Yukarıda bahsi geçen kültür mirasından maddi kültür öğeleri ve sözlü kültür ürünleri bu çalışmanın konusunu oluşturur. Maddi kültür ürünleri, kuşaktan kuşağa aktarılacak belli

bir ihtiyacı karşılamış ve günümüze kadar gelmiştir. Her bir ürün, geçtiği yerlerin kültürüyle sentezlenmiş, denizin dalgaları misali Türklerin gidebildiği her yere ulaşmıştır. Yüzlerce yıl öncesinden Türklere ev sahipliği yapmış Trabzon yöresi kültürünü bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Trabzon yöresinin maddi kültür öğeleri, binlerce yıldır Türklerin yaşadığı coğrafyada yaşattığı kültürün muazzam bir uzantısıdır. Mahiyetinde bulundurduğu şekilleri, motifleri, renkleri, ürünlerin yapılış ve kullanılış biçimleri bir gelenek içinde aktarılmıştır.

Bugün geleneksel meslek olarak adlandırılan el sanatları, sanayi devrimi öncesinden kalma üretim ilişkileriyle varlıklarını sürdürmektedir. Bu sanatlar, seri ve fabrikasyon ürünler karşısında bireysel yaratıcılık, folklorik teknikler ve turizmin katkısıyla kısmen de olsa rekabet gücü kazanabilmişlerdir. Örneğin, günümüzde at ile ulaşım kalmadığı için at arabası yapımı ortadan kalkmıştır; ancak bahçe ve kapalı mekân dekorasyonu olarak üretilen minyatür at arabaları veya turistik amaçlı kullanılan faytonları yapan ustalar ayakta kalmıştır (Yolcu, 2014: 1723).

Yorgan, zengin ya da fakir bütün insanların ihtiyaç hissettiği bir ev eşyasıdır. Ayrıca yorgan, gelinlik kız çeyizlerinin olmazsa olmazıdır. Bir çeyizde bulunan yorgan sayısı, sahibinin ekonomik gücünün göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ancak gelişen ve değişen teknolojinin geleneksel yorgancılığı da etkilemesiyle yorgan diktirme oranında düşüş olmuş, yorgancılık sanatı ve ustaları unutulmaya yüz tutmuştur. El yapımı yorganların yerini de daha ucuza üretilen hazır yorganlar almıştır (Kemer ve Etikan, 2014: 34).

Çalışmada yörede yorgancılık ile ilgili sözlü kültür ürünleri olarak mani, atasözü, deyim, bilmece ve fıkralar tespit edilmiştir. Ayrıca yorgan üzerine işlenen motif olarak da suyolu, üç dikişli baklava, kelebek, beşli karanfil, saray lalesi, hanımeli, uğur yoncası, üzüm, yapraklı menekşe, tavus kuşu, meşe yaprağı, mor menekşe, asma, göbekli yonca, bahar dalı, bulut, göbekli lale, balıksırtı, fındık dalı, pamuk, buğday başağı, sade kartal, siyah lale, batan güneş, kardelen gibi motifler kullanılmış; yörede yorgan motifleri işlenirken kelebek, beşli karanfil, üzüm, bahar dalı, bulut, siyah lale, kardelen motiflerinin Türk sanatındaki benzerleri tespit edilmiştir. Yirmi beş motiften yedi tanesinin Türk sanatındaki benzeri bulunurken diğer motifler genel itibarıyla her yerde aynı anlama gelebilecek motiflerdir: Tavus kuşu, buğday başağı, baklava, yonca motifleri gibi.

Sanayileşmenin bir sonucu olarak teknolojik gelişmeler, kent insanı ile birlikte kırsal bölgelerdeki nüfusu da etkilemiştir. Özellikle tarımda makineleşme, köylerde işsiz

nüfus fazlalığı oluşturmuş, bunun sonucunda da köylerden kentlere ve büyük şehirlere göç hızlanmıştır. Geleneksel değerlerini yaşayan bu insanlar, geleneklerini ve becerilerini bırakmaya başlamışlar, sonrasında da teknolojik ürünleri tercih etmişlerdir. Halk zanaatı ürünlerine ihtiyacın azalması, çeşitli zanaat kollarının yavaş yavaş yok olmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

AKGÜN, Banu (2008). “Türk Süsleme Sanatında Hatailer”, 38. *ICANAS*, 1(1): 45-59, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

AKGÜN, Necmettin (2000). “Trabzon Gümrüğünde İktisadi Faaliyetler (1750-1800) I”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11: 1-21.

AKSOY, Mustafa (2008). “Kültür Sosyolojisi Açısından Halı-Kilim Sanatı ve Etnografik Eserlerdeki Damgaların Dili”, 38. *ICANAS*, 1 (1): 75-120, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

ARSEVEN, Celal Esad (1950). *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ATAY, Mehmet (1947). “Trabzon Folklorunda Fındık 1”, *İnan Dergisi*, 30: 13-14.

AYGÜN, Necmettin (2008). “XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Yapı”, *Karadeniz Araştırmaları*, 5(17): 75-111.

Başlangıcından Bugüne On Bin Türk Motifi Ansiklopedisi (1986). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BAŞGÖZ, İlhan (1993). *Türk Bilmeceleri 2*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BOSTAN, M. Hanefi (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

CİRAVOĞLU, Tefik Vural (2009). *Trabzon Folkloru*, İstanbul: Türkmenler Matbaacılık.

ÇELİK, Ali (2005). *Mânilerimiz ve Trabzon Mânileri*, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇELİKER, Deniz ve Filiz Nurhan ÖLMEZ (2012). “Burdur İlinde Yorgancılık Sanatı”, *SDÜ Arte-Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 5(10): 122-138.

DİŞÇİ, Öznur (2014). “Yorgan Motiflerinin İsimleri”, *Kültürümüzde İsim*, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, 1: 1-18.

DUMAN, Mustafa (2011). *Trabzon Halk Kültürü*, 1. Baskı, İstanbul: Heyamola Yayınları.

DUVARCI, Ayşe (2008). “Kaybolan Bir Kültür Yorgan ve Yorgancılık Halk Bilimsel Bir Yaklaşım”, 38. *ICANAS*, 2 (2): 507-516, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

EMİR, Osman (2011). *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları.

GOLOĞLU, Mahmut (2000). *Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)*, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları.

KEMER, Gözde ve Sema ETİKAN (2014). “Niğde İli Kemerhisar Beldesinde Yorgancılık”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 25-36.

Komasyon (2014). *Yaşayan El Sanatlarımız*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KOYUNCU, Ayşegül (2005). “Burdur’da Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kimi Meslekler”, *I. Burdur Sempozyumu*, ss. 29-38, Burdur: Fakülte Kitap Evi Baskı Merkezi.

Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi (1973). c: 20, İstanbul: Meydan Yayınevi.

OKAN, Taner ve diğerleri (2012). “Türkiye’de Toprak Kullanma ve Koruma Kültürü”, *Acta Turcica*, 1: 119-131.

ÖGEL, Bahaeddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş* 3, 4. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ŞENOCAK Ebru (2007), “Türk Halk Kültüründe ve Mitolojik Bağlamda Üzümün Yeri”, *Millî Folklor*, 76: 164-172.

Türkçe Sözlük (2005). 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÜÇÜNCÜ, Kemal (2007). “Trabzon Yöresi Sözlü Kültür/Tarih Malzemesinin Trabzon Tarih Araştırmaları İçin Kaynak Olarak Durumu ve Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 170: 171-172.

ÜÇÜNCÜ, Kemal (2011). “Trabzon ve Yöresi Yaylacılık Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, 1. Baskı, 2: 181-196, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

YOLCU, Mehmet Ali (2014). “Nevşehir’de Yaşayan Geleneksel Mesleklerin Değişim ve Dönüşümü”, *Turkish Studies*, 9(2): 1719-1738.

Kaynak Kişiler

KK 1: Mahmut Balaban, Trabzon 1968, ilkokul mezunu, esnaf. (Görüşme tarihi 20.06.2016)

KK 2: İbrahim Saraç, Sürmene 1950, ilkokul mezunu, esnaf. (Görüşme tarihi 20.06.2012)

KK 3: Fatma Tomar, usta öğretici. (Görüşme tarihi 28.06.2016)